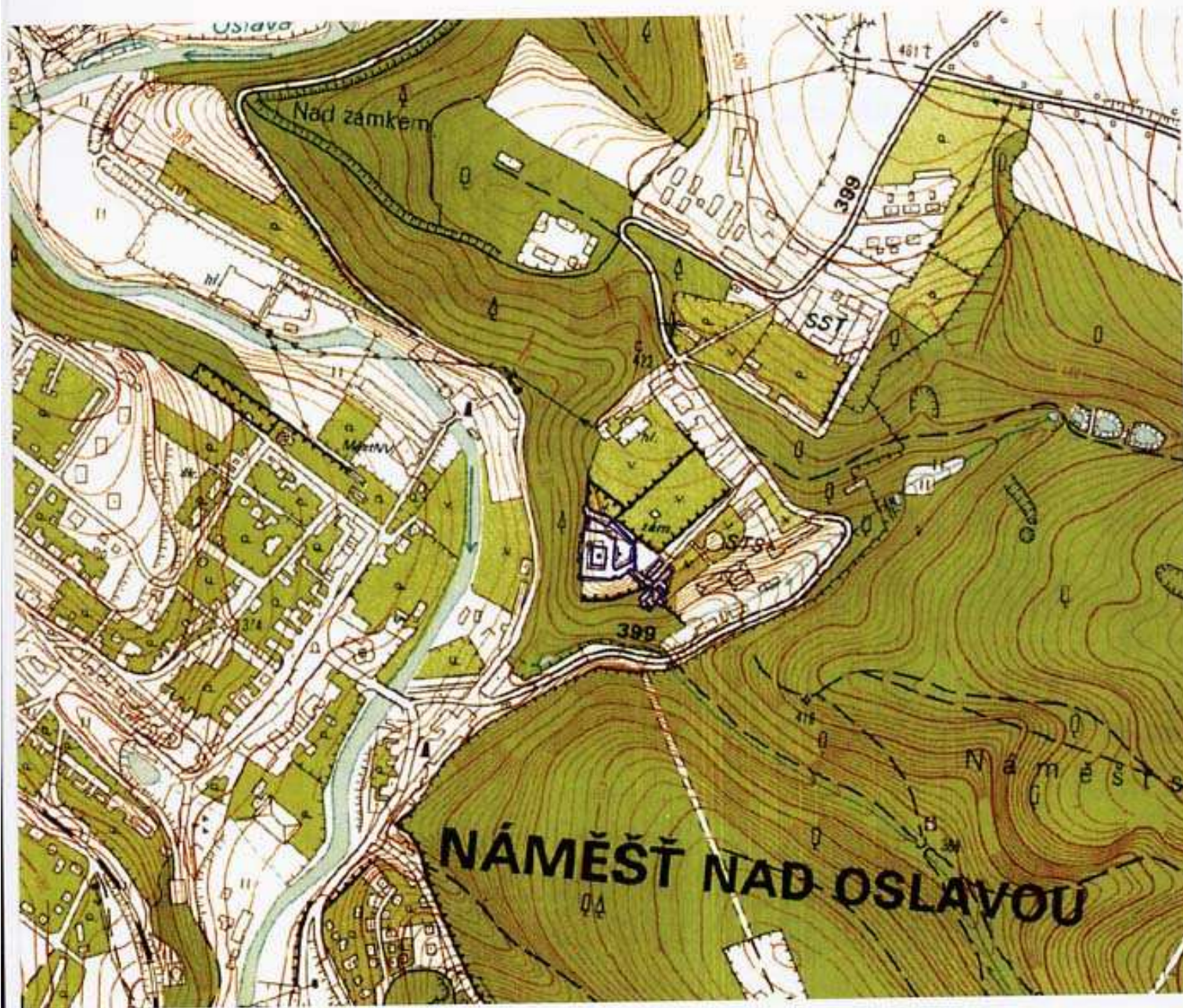

Památková péče na Moravě
Preservation of monuments in Moravia

18/2016

Monumentorum Moraviae tutela

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně
National Heritage Institute, Regional Office in Brno

1 – Náměšť nad Oslavou 2007. Georeferencovaný vektorový plán půdorysu zámku (modrá barva) na podkladu Základní mapy 1 : 10 000 listu 24-31-23

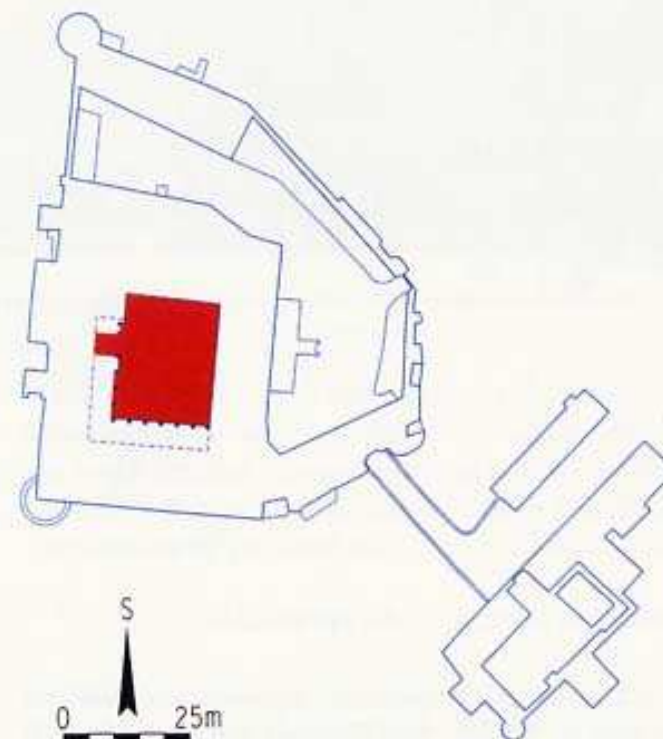
Záchranný archeologický výzkum při rekonstrukci odpadních systémů a dlažby na nádvoří zámku v Náměšti nad Oslavou

Petr Vitula

13

Státní zámek v Náměšti nad Oslavou, nacházející se v malebném prostředí údolí řeky Oslavy [1], je významnou národní kulturní památkou na území kraje Vysočina. Od raného středověku až do roku 1945 byl kontinuálně osídlen významnými moravskými šlechtickými rody a za jeho zdmi se odehrála řada důležitých jednání. Z hlediska stavebního je areál unikátním celkem, který asi vždy splňoval dobové parametry bydlení. Výsledkem několika přestaveb v duchu měnících se architektonických slohů je dnešní značně složitá podoba, důmyslně v sobě ukrývající potenciál vědomostí o stavebně-historickém vývoji nejprve středověkého hradu a poté i renesančního zámku s četnými pozdějšími úpravami. Dopracovat se však k novým poznatkům bez použití destruktivních, z hlediska památkové péče nežádoucích metod jde jen velmi ztěžka, nicméně nutná údržba čas od času přece jen vyžaduje určité zásahy do terénu i vlastních budov. Pokud jsou takové zásahy archeologicky správně ošetřeny, mohou přinést řadu nových poznatků. V roce 2007 byla tako-

vou příležitostí rekonstrukce dlažby a odpadů na vnitřním nádvoří náměšťského zámku. Následující práce obsahuje zhodnocení výsledků záchranného archeologického výzkumu vyvolaného touto poměrně rozsáhlou stavební akcí. Práce přináší

2 – Náměšť nad Oslavou 2007. Situační plán půdorysu zámku (modrá barva) s vyznačením zkoumané plochy vnitřního nádvoří (červená barva)

3 – Náměšť nad Oslavou 2007. Celkový pohled na jihozápadní část zkoumané plochy nádvoří

nové podněty k zamyšlení a dílčí poznatky, které kromě současného rozšíření znalostí do budoucna umožňují plně uplatnit i aspekt minimalizace negativních dopadů jakékoli další stavební činnosti na národní kulturní památku i její prostředí.

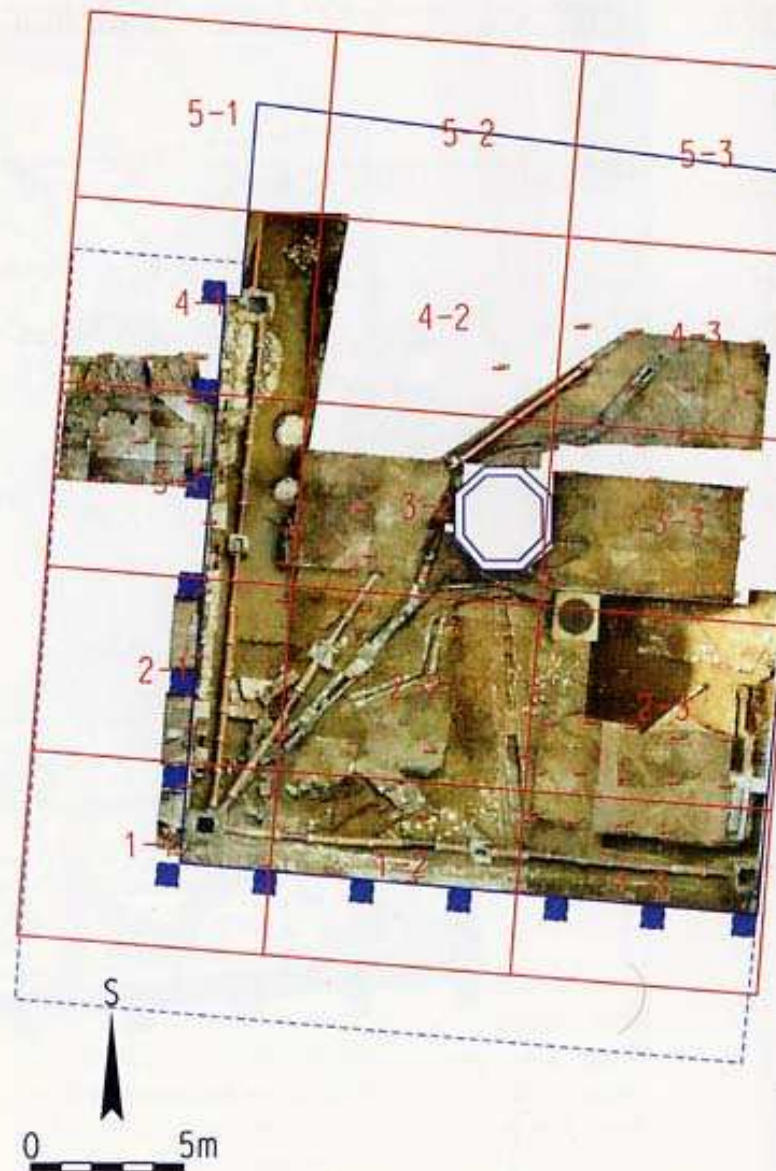
Metoda výzkumu a jeho zpracování

Záchranný archeologický výzkum na nádvoří zámku v Náměšti nad Oslavou v roce 2007 [2, 3]

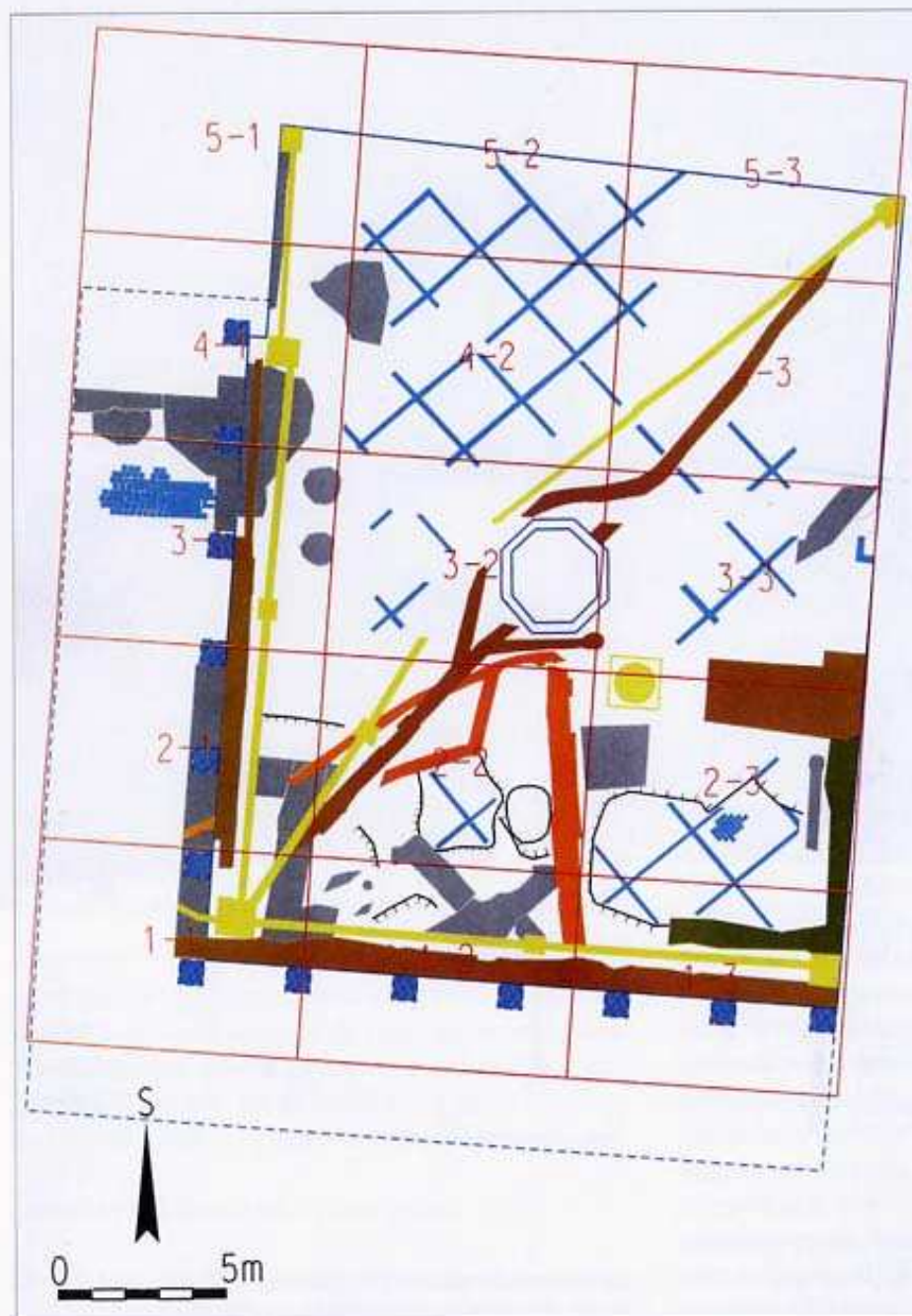
byl proveden celoplošně celkem ve čtyřech etapách. V první etapě, která proběhla v měsících dubnu a květnu, byla prozkoumána jižní část prostranství a zhruba jeden až tři metry široké pásy po jeho obvodu. V červnu proběhla druhá etapa zahrnující střední část, během třetí etapy v září a čtvrté etapy v říjnu byla zkoumána severní část nádvoří. Zemní práce se prováděly výhradně ručně bez pomoci jakékoli techniky. Po odstranění stávající kamenné dlažby byly prokopány všechny

archeologické objekty a situace do nezbytně nutné hloubky (zhruba 0,5 m) bezprostředně ohrožené budoucí stavbou. Poté byly odkryté relikty začištěny a fotogrammetricky zdokumentovány. Zaměření vřícovacích bodů a složitějších detailů bylo provedeno pomocí totální geodetické stanice značky Nikon DTM 520. Celkem bylo zaměřeno více než tisíc bodů v souřadnicích S-JTSK, včetně absolutních nadmořských výšek, čímž je zajištěna návaznost na jakékoli běžně užívané mapy v tištěné i digitální podobě (ZM – Základní mapy, SMO – Státní odvozené mapy, katastrální mapy a jiné). Kromě fotoplánů byla pořízena i důkladná fotodokumentace zahrnující řadu celkových záběrů a vybraných detailů.

Zpracování pořízených dat proběhlo téměř výhradně prostřednictvím počítačové techniky, takže všechny výstupy jsou georeferencované, lze s nimi pracovat v jakémkoli formátu grafických programů a mohou se využívat i v kombinaci s nejrůznějšími digitálními mapovými podklady [1 – plán zámku na podkladu Základní mapy 1 : 10 000]. Nejprve byl zhotoven zjednodušený vektorový plán celého půdorysu zámeckého areálu [2] podle naskenovaných a transformovaných výkresů zaměření objektu zpracovaného Geodezií Brno, s. p., v sedmdesátých letech minulého století. Poté byla pomocí programové geodetické nástavby vynesena veškerá terénní měření a na příslušné vřícovací body se postupně natransformovalo celkem 86 fotoplánů [4]. Podle výsledného fotogrammetrického plánu upřesněného podrobným zaměřením detailů bylo zhotoveno přesné vektorové schéma rozmístění všech výzkumem zachycených reliktních souvisejících se stavebním a historickým vývojem [5], včetně barevného rozlišení jejich jednotlivých typů materiálů a objektů

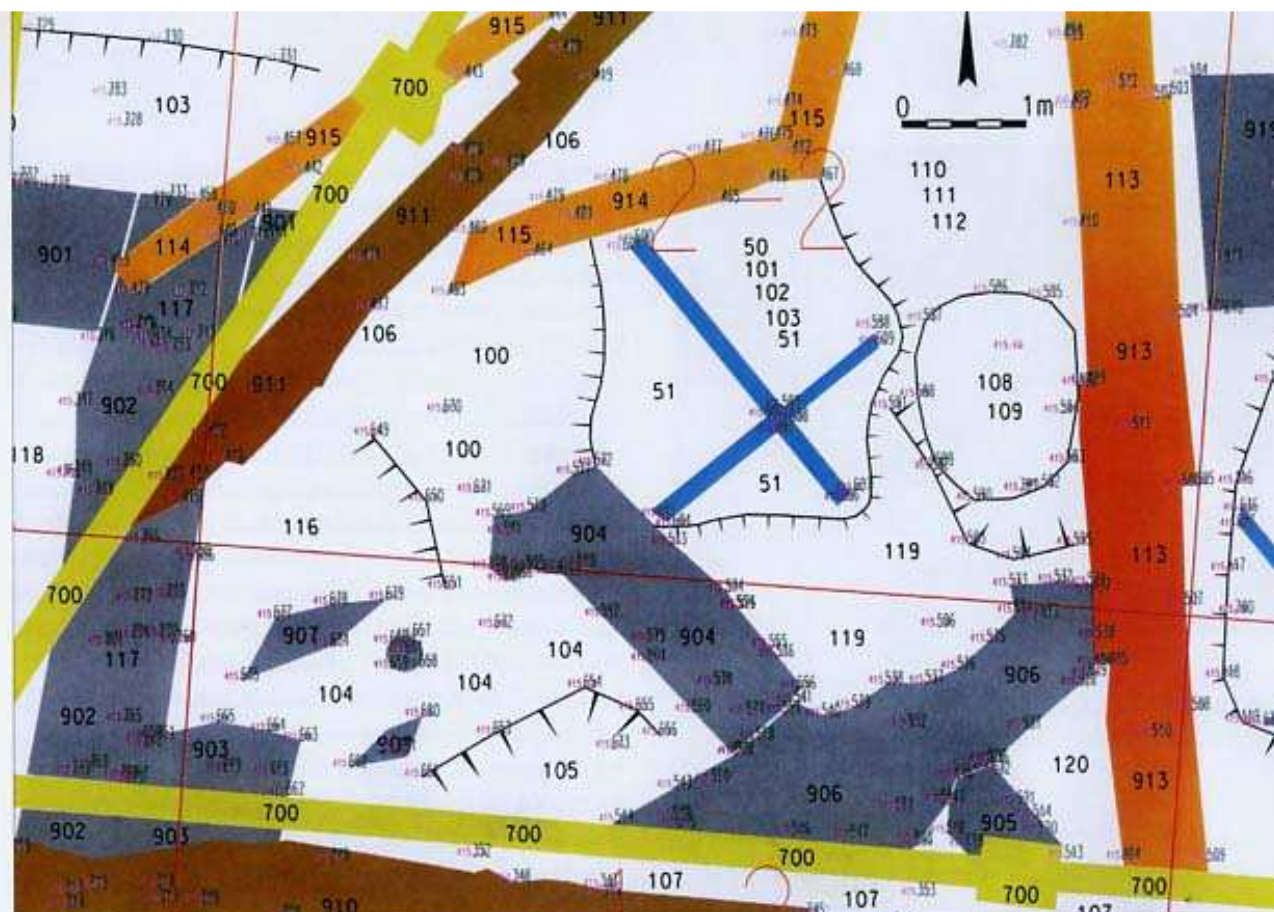

4 – Náměšť nad Oslavou 2007. Celkový fotogrammetrický plán zkoumané plochy nádvoří

5 - Náměšć nad Oslavou 2007.
Celkový schematický plán
prozkoumané plochy nádvoří
s barevným rozlišením jednotlivých
typů materiálů a objektů

- tmavomodrá barva – půdorys
nádvoří se sloupy arkád
- šedá barva – reliktý kamenných
zdív a odpadních systémů
- hnědá barva – reliktý
kamenocihelných zdív a odpadních
systémů
- oranžová barva – reliktý
cihelných zdív a odpadních systémů
- světle modrá barva – reliktý
cihelných podlah a dlažeb
- žlutá barva – reliktý staveb
a odpadních systémů z kameniny
a betonu
- černá barva – obrysy terénních
hran, vrstev a objektů
- tmavozelená barva – soudobý
sondážní výkop
- červená barva – hranice a číselné
označení sektorů

6 – Náměšť nad Oslavou 2007. Sektory 1-1, 1-2, 2-1 a 2-2 – detail situace vrstev z 13. stol. (kontexty č. 104, 105, 109, 112 a 119) a relikтів nejstarších kamenných zdív z 13. až 14. stol. (kontexty č. 904, 905 a 906)

(šedá barva – relikty kamenných zdív a odpadních systémů, hnědá barva – relikty kamenocihelných zdív a odpadních systémů, oranžová barva – relikty cihelných zdív a odpadních systémů, bleděmodrá barva – relikty cihelných podlah a dlažeb, žlutá barva – relikty staveb a odpadních systémů z kameniny a betonu, černá barva – obrysy terénních hran, vrstev a objektů, tmavozelená barva – soubory sondážní výkop). Pro lepší přehlednost všech detailů byla plocha nádvoří rozdělena na celkem 15 sektorů o rozměrech 8 × 6 m (červená barva).

Kromě barevně rozlišených typů relikтів jsou na detailních plánech také čísla archeologických kontextů (černá čísla), pořadová čísla zaměřených bodů (zelená čísla) a jejich absolutní výšky (fialová čísla) uváděné v metrech s přesností na dvě desetinná místa, tedy na centimetry.

Šlechtické sídlo ve středověku

Rozsáhlý zámecký komplex v Náměšti nad Oslavou stojí na rozlehlé skalní ostrožně v nadmořské

7 – Náměště nad Oslavou 2007. Sektor 1-2 – detail situace středověké kamenné destrukce (kontext č. 907) s kamennou koulí do praku

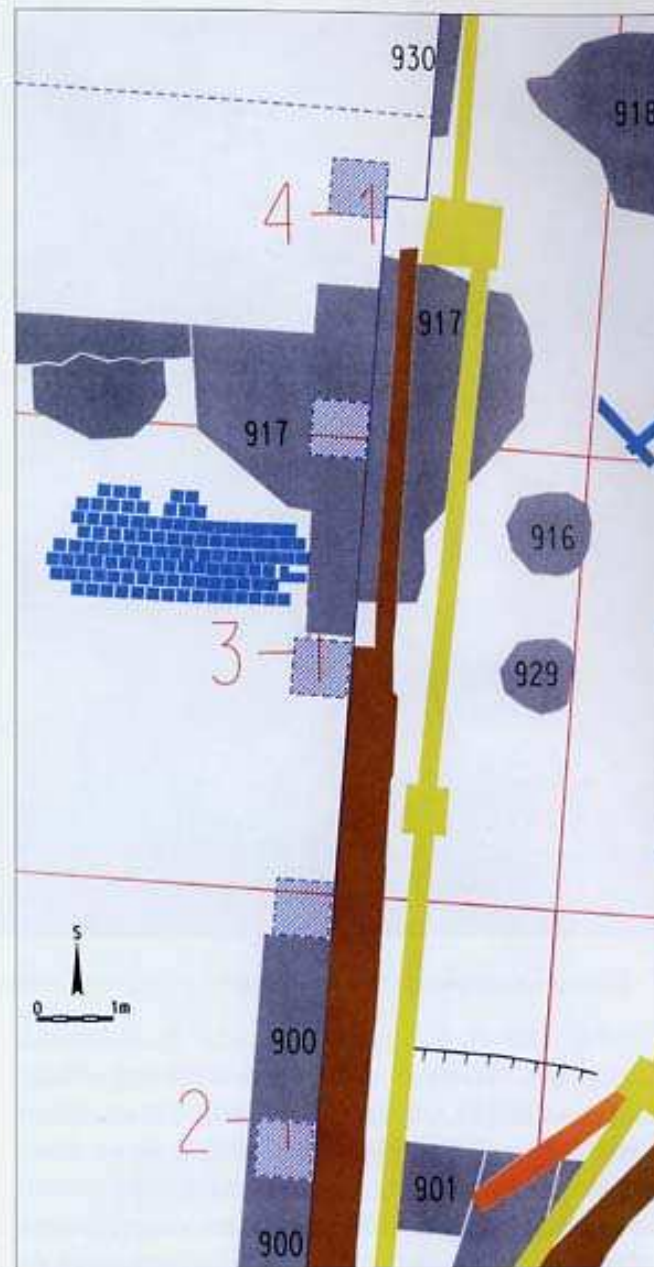
výšce zhruba 400 až 416 m. Ze tří stran je poloha chráněna až 70 m převýšenými příkrými svahy, pod nimiž na západě meandruje řeka Oslava, severozápadní stranu uzavírá dnes již suchý přírodní úpad a jihovýchod vymezuje další úpad dodnes protékaný nepříliš vydatnou bezejmennou vodotečí níže se vlévající do Oslavy [1].

Vznik opevněného šlechtického sídla (tvrze či hradu) pravděpodobně u někdejšího důležitého říčního brodu je dosud poněkud nejasný. Nejstarší písemná zmínka o Náměšti pochází z roku 1234. Touto listinou, která je nejspíše falzem sepsaným ve skriptoriu oslavanského kláštera až někdy v letech 1267–1275, Budiš z Náměště dosvědčoval, že jeho příbuzný Heřman z Rudíkova věnoval se svou matkou patronátní práva kostela v Rudíkově klášteře oslavanských cisterciáků.¹ Listina zřejmě odrážela skutečný stav, neboť šlo nejspíše

o Budiše z Budišova, jehož rod sídlil na Budišově do počátku 15. století. Veškerá další kolonizace povodí Oslavy probíhala v režii rodu erbu křídla, který se během 13. století rozdělil na čtyři větve (z Tasova, Meziříčí, Mostišť a Vanče). V té době byl asi jediným kamenným hradem předchůdce dnešního zámku ve Velkém Meziříčí, jehož vznik lze klást před rok 1281, kdy se v první pravé listině uvádí Vznata z Meziříčí. Podle pozdně románských článků odkrytých L. Konečným ve sklepení lze počátky hradu položit do 2. čtvrtiny 13. století. Podoba náměštského hradu se v této době pohybuje jen v hypotetické rovině, M. Plaček předpokládá pravidelné jádro o rozměrech 50 x 45 m vymezené současnými zdmi východního, severního a západního průčelí a zmiňuje i do skály tesané podzemní prostory se studní.²

V první třetině 14. století mohli být majiteli Náměště další dva příslušníci rodu erbu křídla. Z nich velmi známý byl Jan z Meziříčí, který zastával důležité úřady a významné funkce. Jeho syn Ješek, snad po smrti otce zvaný též Jan, zemřel někdy mezi lety 1335–1344. Jejich držbu náměštského panství však nelze jednoznačně potvrdit. V polovině století je v pramenech doložena Perchta, vdova po Janovi (Ješkovi), která se zřekla svého dědičného majetku ve prospěch svých čtyř synů, z nichž nejznámější byl Jan později zvaný starší (zmiňován v letech 1349–1379). Ten je prvním z rodu Meziříčských, který je na Náměšti jednoznačně písemně doložen k roku 1353. Koncem 14. století reprezentují tuto rodovou linii synové Beneše z Meziříčí, bratři Jan mladší, Jaroslav a Jindřich. Poslední z nich krátce před svou smrtí v roce 1399 uzavřel dohodu se svým příbuzným Lackem z Kravař, který se zúčastnil bojů mezi moravskými markrabaty Joštem a Prokopem. Stál na

straně Jošta, a byl proto nucen bojovat i proti svému zeti Lipoltu Krajířovi z Krajku. Ten spolu s Janem Sokolem z Lamberka obléhal Náměšť někdy na přelomu let 1405 a 1406. I když hrad nedobýli, vojensky se podařilo Lackovi z Kravař Náměšť ovládnout až v roce 1407 za vydatné pomoci Velké Bíteše a Velkého Meziříčí. Obě vsi byly za to v roce 1408 povýšeny na města s právem odúmrti. První náměšťská, respektive meziříčská větev rodu Tasovců měla čtyři generace a vymřela po meči na přelomu 14. a 15. století, když v následující generaci zůstalo pouze ženské potomstvo. V roce 1410 odevzdala Anežka vlastnická práva ke svým statkům Lackovi z Kravař a vstoupila do kláštera cisterciáček v Oslavanech. Po smrti moravského zemského hejtmána Jindřicha Plumlovského z Kravař, který zemřel v roce 1420 na následky zranění v bitvě u Vyšehradu, zdědil náměšťské panství jeho příbuzný Petr Strážnický z Kravař, nejprve významný politický představitel moravských husitů, později (1422) hejtman Markrabství moravského. Roku 1423 spolu s olomouckým biskupem Janem Železným donutil v ležení pod hradem v Náměšti Ctibora z Cimburka na Drahouši, aby přistoupil k landfrídu. Na podzim roku 1424 postupovala část Žižkova vojska k Velkému Meziříčí a následujícího roku vojska Zikmunda a Albrechta po marném obléhání Třebíče vyplnila náměšťské panství. Ještě téhož roku však zajistila společná výprava Pražanů a polních bratrstev hegemonii husitů na jihozápadní Moravě, přičemž husitská strana ovládla patrně také Náměšť. Přibližně v té době získal náměšťské panství Matěj Švamberg ze Skviřína, který byl značně zadlužený. Přesto mu Jan z Lomnice zajistil právní potvrzení držby náměšťského panství a statek mu byl Václavem a Janem Strážnickým z Kravař připsán

8 – Náměšť nad Oslavou 2007. Sektory 2-1, 3-1 a 4-1 – detail reliktů kamenných zdív z 15. až první pol. 16. stol. (kontexty č. 900, 901, 916, 917, 918, 929 a 930)

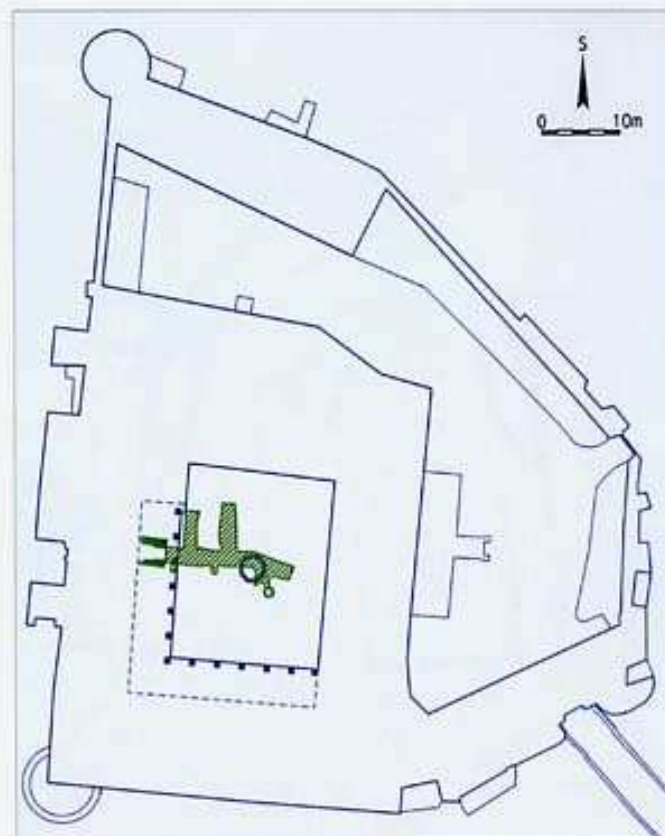

9 – Náměšť nad Oslavou 2007. Sektory 2-1, 3-1 a 4-1 – relikty kamenných zdí z 15. až první pol. 16. stol. v západní části nádvoří

v roce 1437. Po smrti Matěje se o dědictví přihlásili jeho synové, avšak spor vyhrál Znata z Prus a Melic, který zde sídlil v roce 1447. Po jeho smrti získala majetek dcera Anna z Prus a Melic. Provádala se roku 1455 za Ctibora z Cimburka, s nímž se dohodla na společné držbě, která byla zapsána do zemských desek v roce 1464. Krátce poté odevzdal Ctibor z Cimburka z dosud neobjasněných důvodů zřejmě dobrovolně Náměšť Jaroslavovi z Lomnice,

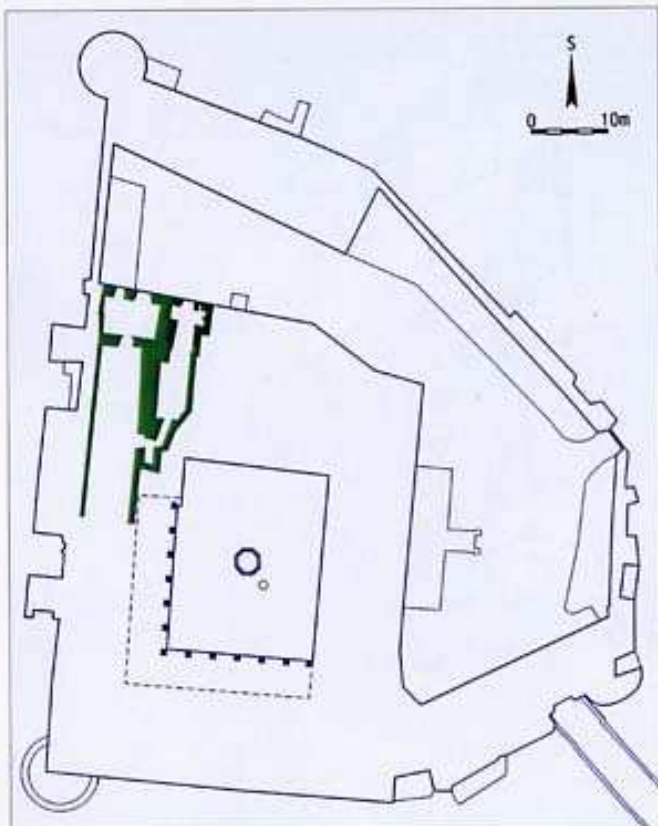
který zemřel někdy mezi roky 1468 a 1475 v neklidných dobách válek a nepokojů. Pánům z Lomnice bylo vlastnictví náměšťského panství právně zajištěno intabulací až v roce 1481, a tím byly ukončeny vleklé spory o tento majetek. Lomnicové, kteří pak panství postupně značně rozšířili, na hradě sídlili až do vymření své náměšťské větve, k němuž došlo smrtí Oldřicha nejspíše počátkem roku 1566.¹

Dochované reliktu středověké architektury v Náměšti nad Oslavou jsou značně fragmentární, a tak se úvahy o době vzniku i podobě středověkého hradu dosud pohybovaly do značné míry jen v hypotetické rovině. Většina autorů předpokládá v místě současného zámeckého areálu existenci tvrze či hradu již ve druhé polovině 13. století.⁴ Jen B. Samek se domnívá, že nejstarší šlechtické sídlo mohlo být v blízkosti románského kostela, tedy naproti zámku na pravém břehu řeky Oslavy.⁵ L. Hosák a M. Zemek považovali za zbytek románského hradu válcovou věž z lomového kamene. Měla střežit hradní palác a být základní oporou hradu. Z textu však není jasné, kterou věž měli na mysli, neboť dvě zpevněné, dodnes zachované bašty s předhradím, patrovým obytným křídlem a dvojicí hranolových gotických věží (?) datují až do prvních dvou desetiletí 15. století, respektive do doby neustálých bojů, kdy byl hrad v držení Lacka z Kravař.⁶ M. Plaček předpokládá pravidelnou lichoběžnou dispozici vrcholně středověkého hradu (rozměry 45 × 56–63 m), rozsahem se prakticky kryjící s dnešní hlavní budovou zámku. Na přístupné straně uvažuje o přilehlém obloukovém předhradí chráněném mohutným příkopem o šířce 32–35 m. Bránu do hradu hledá v severním průčelí, případně ve zkoseném severovýchodním nároží, palác lokalizuje na nejlépe chráněné místo při jižní nebo spíše až západní hradbě. Hlavní (okrouhlou?) věž předpokládá, ale v dostupných plánech ji nenachází. Do období pozdní gotiky datuje dvě okrouhlé bašty na nárožích severozápadním a jihozápadním a uvažuje o přístavbách budov v severní a východní části předhradí.⁷ V roce 2003 byl zpracován stavebně-historický průzkum, který byl v následujícím roce publikován.⁸ Autor zde nepřijímá hypotézu M. Plačka

10 – Náměšť nad Oslavou 2007. Půdorys zámku (tmavomodrá barva) s vyznačením středověké chodby ke studni vylámané do skalního podloží (zelená barva) ve 3. suterénním patře

o pravidelné uzavřené vrcholně středověké dispozici hradu, ale konstatuje, že většina gotických budov se soustředila v severním křídle dnešního zámku a na přilehlé ploše nádvoří. Podařilo se mu totiž identifikovat reliktu gotické stavby v prvním suterénním, přízemním a dvou nadzemních patrech severozápadního nároží dnešního zámku [13]. Podobné zbytky patrně další patrové stavby gotického stáří se nacházejí i v půdorysně zkosené severovýchodní části. Do středověku datuje

11 – Náměšć nad Oslavou 2007. Půdorys zámku (tmavomodrá barva) s vyznačením relikťů pravděpodobně středověkých zdív (zelená barva) ve 2. suterénním patře

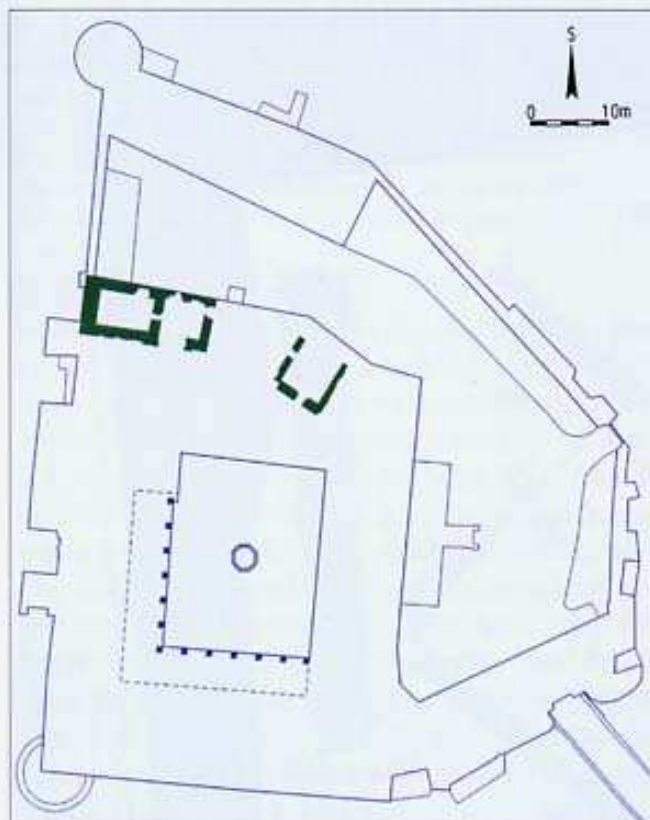

12 – Náměšć nad Oslavou 2007. Půdorys zámku (tmavomodrá barva) s vyznačením relikťů pravděpodobně středověkých zdív (zelená barva) v 1. suterénním patře částečně rozpoznaných P. Kroupou (2004) na základě stavebně-historického průzkumu

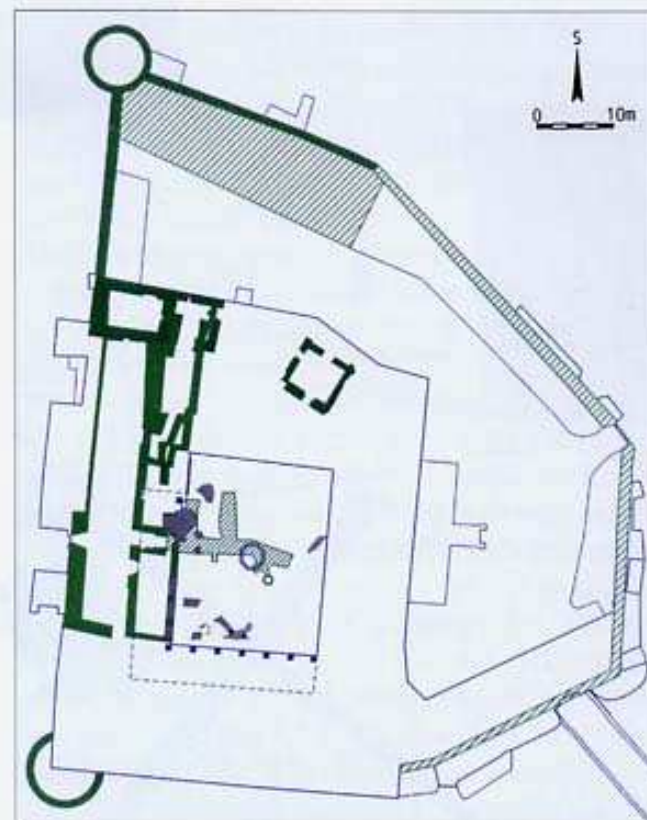
P. Kroupa i dodnes funkční studnu, protahující gotický areál směrem k jihu, kde se do té doby žádné pozitivní středověké nálezy neobjevily. Dvě okrouhlé bašty na jihozápadě i severozápadě, včetně přilehlé čelní zdi severní budovy předhradí datuje autor až do doby po polovině 16. století.⁹

Záchranný archeologický výzkum při rekonstrukci kanalizace a dlažby na vnitřním nádvoří

zámku v roce 2007 přinesl řadu nových poznatků. V jižní části byly odkryty kulturní vrstvy [6 – sektory 1–2 a 2–2 – kontexty č. 104, 105, 109, 112 a 119] s početnou keramikou datovanou rámcově do 13. století. Materiál z těchto nejstarších sídelních horizontů zastupují zejména hrnce a zásobnice, v menším počtu fragmenty zvonovitých poklic. Nádoby byly vyrobeny z keramické masy, jejíž

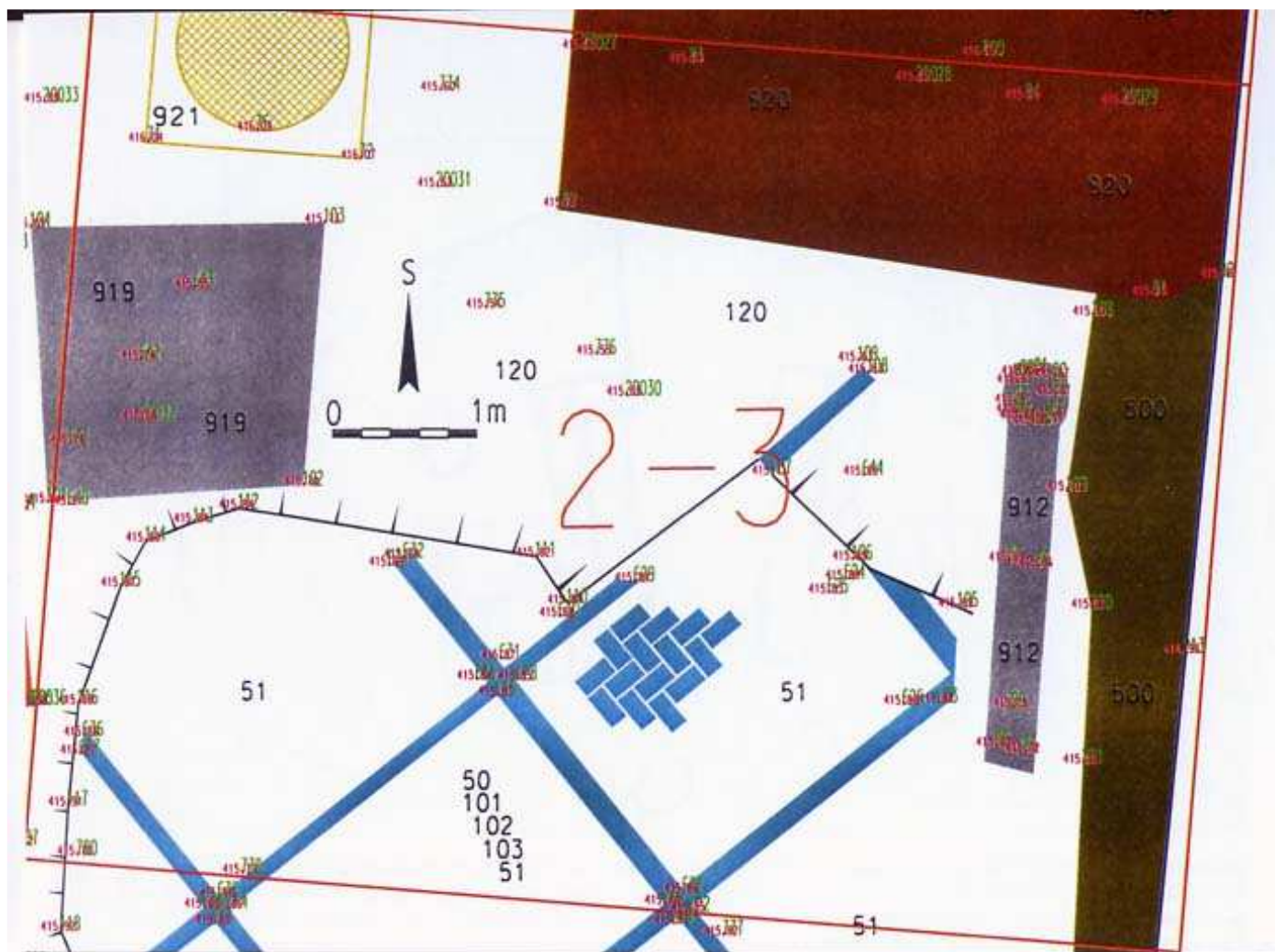
13 – Náměšť nad Oslavou 2007. Půdorys zámku (tmavomodrá barva) s vyznačením reliktnů středověkých zdív ve dvou nadzemních patrech (zelená barva) rozpoznaných P. Kroupou (2004, 67–69) na základě stavebně-historického průzkumu

14 – Náměšť nad Oslavou 2007. Půdorys zámku (tmavomodrá barva) s vyznačením veškerých reliktnů středověkých zdív identifikovaných v současné zástavbě (zelená barva) i odkrytých během záchranného archeologického výzkumu v roce 2007 (šedá barva)

nejčastější příměsí je písek a slída, méně je zastoupena tuha. Okrajové profilace hrnců jsou většinou vzhůru vytažené, ale objevují se i okraje vyhnuté, ojediněle je zastoupeno okruží. Výzdobné prvky tvoří většinou žlábký a vlnový nebo jejich vzájemná kombinace, ojediněle se vyskytl i otisk ozubeného kolečka. I když stáří materiálu nelze za současného stavu poznání přesněji vymezit, podle

tvary nádob a jejich okrajové profilace může část nálezů pocházet už z první poloviny 13. století. Jako nejstarší se zde jeví materiál z vrstvy č. 104, obsahující však kromě archaických tvarů s tradiční pozdně hradištní profilací a výzdobou také už keramiku mladší z druhé poloviny 13. století. Tuto skutečnost lze vysvětlit buď infiltrací vyspělejší složky do starší nálezové situace, nebo pak delším

prežíváním tradic, které je ostatně doloženo i v jiných regionech. Nicméně samotná přítomnost těchto starobyklých prvků může svědčit o sídelní aktivitě časově korespondující už s písemnou zmínkou o Budišovi z Náměště, spojenou s rokem 1234.³⁸

Nejstarší vrstvy [6 – kontexty č. 104 a 119] se těsně přimykaly k reliktním kamenným zdí, které byly odkryty v jižní a východní části nádvoří [6 –

sektory 1-2, 2-2 a 3-3 – kontexty č. 904, 905, 906 a 922]. Jde o zbytky převážně litého základového zdiva z kamenů o průměru zhruba 0,15–0,30 m, pojených vápennou maltou. Z nich stratigraficky nejstarší je zeď č. 906, kontexty č. 904 a 905 byly k ní přizděny dodatečně. I když tyto reliktu nebyly zbudovány současně, můžeme je všechny datovat rámcově do 13. a 14. století. Jejich situace dovoluje předpokládat, že celková dispozice hradní zástav-

15 – **Náměšť nad Oslavou** 2007, Sektor 2-3 – schematický detail renesanční cihelné dlažby kladené klasovým způsobem do obdélných segmentů (kontext č. 51). Plán zachycuje i relikt asi barokního kamenného pískovcového korýtko (kontext č. 912), dále temena kleneb rozlehlých renesančních podzemních prostor (kontexty č. 919 a 920) a zamřížovaný otvor armovaný betonem (kontext č. 921).

by byla v této době poněkud jiná než v období pozdějším. Centrální část se asi nacházela v nejvyšším bodě ostrožny, kde se i při výzkumu podařilo zachytit částečně zvětralé skalní podloží [6 – sektor 2-2 – kontext č. 100]. Podle průběhu zdí se zdá, že celý tehdejší hradní komplex byl delší osou orientován ve směru jihozápad – severovýchod, vůči dnešní hlavní budově zámku tedy diagonálně. Pokud tomu tak opravdu bylo, vyvstává otázka, kdy a proč byl hrad patrně zcela přestavěn. Není vyloučeno, že během obléhání buď na přelomu let 1405 a 1406 za Lacka z Kravař, nebo pak za husitských válek v letech 1423 a 1424 se jeho původní dispozice neosvědčila a hrad, ačkoli jej dobyvatelé nezdolali, byl tak poničen, že rozsáhlá přestavba se stala nutností. Nepřímým dokladem toho může být i nález nepravidelné kamenné koule do praku (bombardy) in situ ve vrstvách mezi zdmi a kamennými destrukcemi [7]. Je pravděpodobné, že už v tomto období měl hrad studnu přístupnou asi ještě z úrovně terénu tehdejšího nádvoří. Dodnes plně funkční vodní zdroj obezděný v horních partiích hrubě opracovanými kvádry se nachází u spojnice dvou reliktů starých zdí [5]. Její středověké stáří připouští i M. Plaček a P. Kroupa.¹¹ Na přístupných stranách byl hrad obklopen příkopem, přístup do něj byl nejspíše od severovýchodu.

Další fázi stavebního vývoje hradu můžeme datovat rámcově do 15. století až první poloviny

16. století, možná ještě do následujícího desetiletí. Její četné zbytky ukrývají podzemní i nadzemní prostory současného zámeckého areálu. Hledá je zde M. Plaček, který předpokládá pravidelnou uzavřenou lichoběžnou dispozici vrcholně středověkého hradu rozsahem se kryjící s dnešní hlavní budovou zámku.¹² Jeho hypotézu nepřijímá P. Kroupa, který na základě stavebně-historického průzkumu nachází většinu gotických budov jen v severním a severovýchodním křídle [13].¹³

Do 15. až poloviny 16. století můžeme datovat několik reliktů kamenných zdí odkrytých během záchranného archeologického výzkumu v roce 2007. Korespondují s podélnou osou západního křídla současného zámku, tři z nich byly do něj přímo zabudovány, další čtyři se nacházely v nedaleké linii podél [8 – sektory 1-1, 2-1, 3-1, 4-1 a 5-1 – kontexty č. 900, 901, 916, 917, 918, 929 a 930]. Kamenný základ polygonálního půdorysu o průměru zhruba 4,5 m (kontext č. 917) lze interpretovat buď jako zbytek podstavce interiérového točitého schodiště, nebo snad i jako relikt subtilní věžovitě vestavby hradního paláce. S tímto základem svázaná zeď vybihající směrem k jihu (kontext č. 900) pak může být vnitřní obvodovou zdí někdejšího paláce (?) a podobně je tomu nejspíše i u zdi č. 930 odkryté ve stejné linii severně. Dva válcové z kamene vyzdžené pilíře (kontexty č. 916 a 929) mohly vymezovat prostor palácového vstupu. Příčně vybihající zeď č. 921 nelze blíže specifikovat, v případě kontextu č. 918 šlo jen o kamennou destrukci.

V souvislosti se zpracováním výsledků záchranného archeologického výzkumu z roku 2007 byl proveden také zběžný vizuální průzkum podzemních prostor západního křídla zámku. Tvoří je poměrně složitý, místy až třípatrový labyrint

16 – Náměšť nad Oslavou 2007, Sektor 2-3 – detail negativních otisků renesanční cihelné dlažby (kontext č. 51) kladené klasovým způsobem do obdélných segmentů

sklepů. Nejnižší třetí suterénní patro [10] je vyhlávané do skalního podloží a podobá se členité jeskyni. Lomovým kamenem armované jsou jen boční stěny v horních partiích vstupního schodiště. Chodba s bočními sklípky směřuje do středu nádvoří a končí u studny. I když stáří chodby nelze přesně stanovit, můžeme se domnívat, že byla vyhloubena ve středověku. Pravděpodobně až do druhé poloviny 16. století sloužila nejen k uchovávání potravin, ale byla zřejmě i důležitou komunikační tepnou zásobující někdejší hradní palác pitnou vodou. Po dostavbě zámku koncem sedmdesátých let 16. století chodba patrně ztratila význam, neboť přístup ke studni byl řešen nově prostornou podzemní místností nad studnou a přístupovou chodbou z opačné strany pod východním křídlem.

Středověký původ má kromě základu nárožní budovy nejspíše i většina podélných kamenných zdí v dalších dvou patrech suterénu pod západním křídlem [11, 12]. Svědčí o tom nejen jejich technické provedení, ale i nerovný průběh, nestejná síla a nepravidelná zalomení, ojediněle i armování nároží kamennými kvádry. Z toho můžeme vyvodit, že hlavně zde byly při stavbě renesančního zámku využity ve větší míře části hradní zástavby založené přímo na vystupujícím nerovném skalním podloží, které je v suterénu na několika místech i velmi dobře patrné. V přízemí a dvou nadzemních patrech se rozpoznatelná přítomnost středověkých reliktů zredukovala už jen na severozápadní rohové místnosti [13]. Spojíme-li všechny pravděpodobně středověké půdorysné prvky do jednoho výkresu [14], můžeme usuzovat, že se na západní straně ve středověku nacházel poměrně rozlehlý, částí až dvoupatrový palác, který směrem od severozápadního nároží k jihu zabíral plochu téměř dvou třetin dnešního západního křídla zámku. Z toho vyplývá, že budovy vrcholně až pozdně středověkého hradního komplexu nebyly soustředěny jen na severní a severovýchodní straně, jak soudí P. Kroupa, ale rozhodně i v prostoru západního křídla, kde hradní palác předpokládá M. Plaček. Pozůstatkem středověké zástavby jsou ještě dvě okrouhlé bašty, z nichž první u jihozápadního nároží zámku je dochována jen částečně a druhá zachovaná vcelku tvoří severozápadní nároží předhradí mezi západní hradbou a přilehlým původně hospodářským stavením. L. Hosák a M. Zemek datují tyto stavby do prvních dvou desetiletí 15. století, M. Plaček rámcově do období pozdní gotiky a P. Kroupa dokonce až do doby po polovině 16. století.¹⁴ Pokud všechny zjištěné a předpokládané středověké reliktů vy-

neseme do plánu dnešního půdorysu zámeckého areálu, dostáváme pravděpodobný obraz pozdně gotického hradu těsně před renesanční přestavbou [14].

Šlechtické sídlo v novověku

Po smrti Oldřicha z Lomnice nejspíše už začátkem roku 1566 si majetek zajistil přívrženec Jednoty bratrské Jan starší ze Žerotína, jehož matka Jana pocházela z náměšťské větve Lomniců a část panství dostala věnem. Rostoucí majetek a z něho plynoucí ekonomická prosperita umožnila v letech 1572–1579 přebudování někdejšího hradu na honosný renesanční zámek.¹⁵ M. Plaček předpokládá, že stavba začala vybudováním kaple a poté následovala zástavba celého obvodu někdejšího hradu čtyřkřídlou budovou s dvoupatrovými arkádovými ochozy v jižní a západní části. Neptunovu kašnu na nádvoří zásobovala vodou studna přístupná z chodeb v podzemí.¹⁶ P. Kroupa vidí zámek jako novostavbu, která ze starého hradu převzala jen stavby, respektive jejich části, v dnešním severním křídle. Jisté indicie (například letopočet 1562 vytesaný na segmentovém záklenku renesančního okna v přízemí arkatury západního křídla; B. Samek tento letopočet četl jako 1625) naznačují možnost zahájení přestavby hradu již za Oldřicha z Lomnice v době těsně po polovině 16. století. Do této pozdně goticko-renesanční stavební fáze datuje i válcovou věž s navazujícím původně hospodářským stavením v severozápadní a severní části předhradí.¹⁷ Neptunova kašna bývá spojována se jménem italského sochaře žijícího v Brně Giorgia Gialdiho, avšak věrohodné podklady pro to nejsou. Po Janově smrti spravoval náměšťské panství Karel starší ze Žerotína. Ten po bělohorské

17 – Náměšť nad Oslavou 2007. Sektor 2-3 – detail kamenného pískovcového korytka (kontext č. 912) dešťového odpadního systému pravděpodobně barokního stáří

ské tragédii prodal panství v roce 1628 svému příbuznému Albrechtovi z Valdštejna.¹⁸ V roce 1629 koupil panství vzdělaný šlechtic Jan Křtitel Verdenberg (1582–1648), jehož rod vymřel po přeslici roku 1745. Majetek rozdrobený mezi několik dědiců koupil podle smlouvy ze dne 30. června 1752 hrabě Fridrich Vilém Haugwitz. Jeho rod náměšťské panství vlastnil až do roku 1945, kdy byl jejich majetek zestátněn.¹⁹

Po roce 1946 se zámek měl stát letním sídlem prezidenta republiky, avšak prezident E. Beneš zde nakonec pobýval pouze krátký čas v létě roku 1947. V roce 1949 převzala zámek Národní kulturní komise a od roku 1953 se o něj starala nově vzniklá Státní památková správa, která v roce 1959 předala areál zámku do správy Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Brně. V roce

18 – Náměšć nad Oslavou 2007. Sektor 3-1 – detail barokní pálené dlažby (kontext č. 52) pod arkádou západního křídla zámku

1987 byl zámek převeden do správy Západomoravského muzea v Třebíči a poté ho spravoval Okresní úřad Třebíč. K 1. lednu 2002 byl zámecký areál prohlášen za národní kulturní památku a k témuž datu bylo právo hospodaření převedeno na Státní památkový ústav v Brně, který se v roce 2003 stal územním odborným pracovištěm Národního památkového ústavu s ústředím v Praze. Po zřízení územního odborného pracoviště pro kraj Vysočinu v roce 2008 byla správa zámku převedena nejprve do jeho sídla v Telči a v roce 2010 v rámci reorganizace Národního památkového ústavu pod územní památkovou správu v Českých Budějovicích.²⁰

Během uplynulých téměř čtyř set padesáti let byla provedena řada stavebních úprav dotýkajících se interiérů, vnějších prostor, odpadních systémů, vodovodů a elektroinstalace. K úpravě vnitřního nádvoří se však váže pouze jediná zpráva. V roce 1985 byla popsána výhledová generální oprava vnitřního nádvoří zámku, zahrnující sňesení původní kamenné dlažby, odstranění podkladových vrstev až na rostlý terén nebo klenby sklepů, dále úpravu systému odvodu povrchových vod včetně vyčištění kamenných korýtek, odstranění biologických náletů z povrchu dlažby, vyspravení porušených a zvětralých částí sloupů arkády umělým kamenem, položení nových podkladních vrstev s vodotěsnou izolací a položení původní kamenné dlažby do maltového lože. Až na výjimky (náhrada kamenocihelných odpadních žlabů kameninovými rourami) byl tento záměr realizován až v roce 2007.²¹

Do doby přestavby hradu na renesanční zámek v letech 1572–1579 můžeme bezesporu datovat i další důležitý objev. Po odstranění stávající kamenné dlažby a začistění odkrytých ploch nádvoří se podařilo zachytit otisky původní renesanční cihelné dlažby. Jde o maltové lůžko, v němž jsou patrné diagonálně uspořádané obdélné segmenty o rozměrech zhruba 2,0–2,5 × 1,9–2,1 m [5, 6, 15 – *bleděmodrá barva*]. Každý z nich byl původně vyplněn klasově seskládanou cihelnou dlažbou [15, 16]. Rozhodně jde o finální nákladnou úpravu povrchu nádvoří, jejíž předlohy můžeme hledat na významných stavbách evropské renesance. Odvod dešťových vod z vydlážděného nádvoří byl zpočátku řešen pravděpodobně jen spádováním do jihozápadního rohu, kde byla při výzkumu odkryta kamenná stoka odvádějící vodu napříč jižním křídlem ven z areálu [6 – sektory 1-1 a 3-1

– kontext č. 902]. Toto patrně nedostatečné řešení si dříve či později vyžádalo komplexnější úpravy, spočívající v posílení odvodu povrchových vod pomocí kanálů [5]. Nejstarší z nich (asi počátek 17. století?) byly cihelné, mladší (asi ještě průběh 17. století?) pak tvořila kamenná pískovcová koryta [17] obezděná cihlami a překrytá plochými kameny. Tento odpadní systém sloužil zřejmě až do minulého století, kdy byl nahrazen kanalizací vedenou v kameninových rourách místy přerušovaných obezděnými čistícími šachtami s litinovým poklopem [5 – *žlutá barva*]. Kdy přesně k tomu došlo, se nepodařilo zjistit, avšak použití kameniny odpovídá době nejspíše až po polovině 20. století. Tyto odpady byly v roce 2007 nahrazeny plastovými a kvůli zatékání vody do podzemních prostor jižního křídla byla kamenná dlažba na celé ploše nádvoří sňata, posléze znovu položena na izolační podklad a upraveno bylo i její spádování. Velkou otázkou zůstává stáří masivní kamenné dlažby pokrývající nádvoří až do současnosti. I když vypadá archaicky, je možné, že zde byla položena až v minulém století, neboť existují fotografie z jeho

dvacátých let, kde dlažba chybí a nádvoří je pokryto nejspíše jen pískem.

Kromě výše uvedených reliktních dlažeb a odpadních systémů byly během výzkumu odkryty zbytky vydlážděných ploch na dalších dvou místech. Pod arkádou západního křídla se na ploše zhruba 5 m² dochoval zbytek podlahy z pálených dlaždic o rozměrech 0,17 × 0,17 × 0,05 m [8 – sektor 3-1 – kontext č. 52] a z několika podobných dlaždic byl i reliktní na protější východní straně u hlavního vstupu [5 – sektor 3-3]. Rozměry dlaždic a jejich nezkosené hrany napovídají, že časově je můžeme zařadit jen rámcově do 18. až 19. století.

Záchranný archeologický výzkum v roce 2007 přinesl řadu nových poznatků a ukázal, jak je důležité sledovat jakékoli stavební aktivity na historicky cenných objektech. Jeho výsledky jsou nesporně podstatným, velmi cenným příspěvkem do mozaiky našeho poznání stavebního a historického vývoje a v budoucnu mohou sloužit jako důležitý informační zdroj využívaný při projektování nezbytných prací spojených s údržbou či případnou obnovou zámeckého areálu.

Poznámky:

- 1 Sáša Dušková, Listiny rudikovské, *Časopis Matice moravské* 68, 1948, s. 244–282. – Ladislav Hosák – Metoděj Zemek, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. Jižní Morava*, Praha 1981, s. 167. – Miroslav Plaček, Hrady na Oslavě a ekonomické podmínky jejich vzniku a existence, *Archaeologia Historica* 10, 1985, s. 261–271. – Idem, *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 251. – Idem, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001, s. 420. – Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska II (J–N)*, Praha 1999, s. 621. – Petr Kroupa – Dalibor Hodeček – Katalin Szabó, *SZ Náměšť nad Oslavou. Stavebně historický průzkum* (rukopis), Brno 2003, s. 3. – Petr Kroupa, Zámek v Náměšti nad Oslavou (stavební vývoj do konce 19. stol.), *Památková péče na Moravě. Monumentorum Moraviae tutela* 8, 2004, s. 64.
- 2 Plaček 1985 (pozn. 1), s. 263. – Plaček 2001 (pozn. 1), s. 420.
- 3 Hosák–Zemek (pozn. 1), s. 167–168. – Plaček 2001 (pozn. 1), s. 420. – Kroupa–Hodeček–Szabó (pozn. 1), s. 6–13. – Kroupa (pozn. 1), s. 64–67. – Dalibor Hodeček, *Stručné dějiny zámku v Náměšti nad Oslavou, Západní Morava. Vlastivědný sborník VII*, 2003, s. 3–5.
- 4 Hosák–Zemek (pozn. 1), s. 167. – Plaček 1985 (pozn. 1), s. 261–271. – Plaček 1996 (pozn. 1), s. 251. – Plaček 2001 (pozn. 1), s. 420. – Kroupa–Hodeček–Szabó (pozn. 1), s. 61. – Kroupa (pozn. 1), s. 64.
- 5 Samek (pozn. 1), s. 622.
- 6 Hosák–Zemek (pozn. 1), s. 167–168.
- 7 Plaček 2001 (pozn. 1), s. 420.
- 8 Kroupa–Hodeček–Szabó (pozn. 1). – Kroupa (pozn. 1).
- 9 Kroupa (pozn. 1), s. 67–69.
- 10 Pavla Novotná, *Keramické nálezy z výzkumu hradu v Náměšti nad Oslavou a otázka formování vrcholně středověké keramiky na východním okraji Českomoravské vrchoviny* (bakalářská diplomová práce), Ústav archeologie a muzeologie FFMU, Brno 2016, s. 55–58.
- 11 Plaček 2001 (pozn. 1), s. 420. – Kroupa (pozn. 1), s. 67.
- 12 Plaček 2001 (pozn. 1), s. 420.
- 13 Kroupa (pozn. 1), s. 67–69. – Kroupa–Hodeček–Szabó (pozn. 1).
- 14 Hosák–Zemek (pozn. 1), s. 168. – Plaček 2001 (pozn. 1), s. 420. – Kroupa (pozn. 1), s. 67.
- 15 Kroupa–Hodeček–Szabó (pozn. 1), s. 13–14.
- 16 Plaček 2001 (pozn. 1), s. 421.
- 17 Kroupa (pozn. 1), s. 72–73.
- 18 Hosák–Zemek (pozn. 1), s. 170. – Kroupa–Hodeček–Szabó (pozn. 1), s. 15–16.
- 19 Kroupa–Hodeček–Szabó (pozn. 1), s. 16–39.
- 20 Ibidem, s. 45–59.
- 21 Ibidem, s. 52.

Rescue archaeological research during the reconstruction of the drainage systems and paving at the château of Náměšť nad Oslavou

Petr Vitula

31

In 2007, the workers of the National Heritage Institute in Brno carried out rescue archaeological research during the reconstruction of the drainage systems and of the paving on the internal courtyard at the château of Náměšť nad Oslavou. Layers with numerous medieval ceramic objects were uncovered in the southern part, mostly dating back to the second half of the 13th century; however, some ceramic fragments might be coming from as early as the first half of the 13th century. The findings correspond to the first mention about Budiš of Náměšť, connected with the year 1234, mentioned in the document which is probably a later falsum coming from the Oslavany monastery. The layers were attached to the relics of the stone walls dating back to the 13th and 14th centuries. It helps us speculate about the overall layout of the castle building, whose longer axis was probably oriented in the South-West – North-East direction. It was probably after the siege of the castle in the years 1405 and 1406, or later, during the Hussite wars in the years 1423 and 1424, that an extensive reconstruction was carried out, partly foreshadowing today's

layout of the castle. The finding of a stone catapult projectile in the layers between the oldest wall relics is also indirect evidence of the war events. The next phase of the construction development of the castle dates back to the 15th century and the first half of the 16th century. Stone foundations of a polygonal ground plan were uncovered, which we can interpret as the remnants of the castle palace tower. The wall attached to it in the Southern direction was identified as the interior perimeter wall of what used to be the palace. Two cylindrical stone pillars could delimit the space of the entrance to the palace. Within the processing of the results of the research, brief exploration of the up to three-storey labyrinth of the underground space was carried out. It probably dates back to Middle Ages. The prints of the original brick paving in the whole area of the courtyard date back to the period of the castle rebuilding into a Renaissance château in the years 1572–1579. It is a mortar bearing, in which a diagonally organized oblong segments can be identified. Each of these was filled with flatways laid bricks.

